

УДК 94 (477.46-21) : 070] «1900/1950»] (045)
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2024.2.262>

*Тетяна Кузнець, Ольга Лісовська**

УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ В ПОВІТОВОМУ МІСТІ УМАНЬ ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ХХ СТ. У ВИСВІТЛЕНІ ГАЗЕТИ «РАДА»

Анотація. У статті систематизована опублікована у щоденній україномовній газеті «Рада», що видавалась у Києві у 1906-1919 роках, інформація про культурно-громадську активність населення повітового центру – міста Умань. На хвилі посиленого інтересу дослідників до містознавчої проблематики виявляються малодосліджені аспекти міського життя та дискусійні оціночні судження, які можуть допомогти з'ясувати матеріали періодичної преси. У газеті «Рада» було розміщено близько шістдесяти публікацій про посилення українських акцентів у житті містян. Зокрема, газета повідомляла про підтримку українськими гімназистами руху за українську мову, про український репертуар Охматівського народного хору, про ініціативи уманців щодо вшанування пам'яті Тараса Шевченка, про появу нових культурно-освітніх осередків, про появу нових газет, про народні бібліотеки, створення культурно-громадських організацій – «Просвіт», про процеси українізації в армії та освіті. Усе це свідчило про утвердження української ідентичності та підвищення національної свідомості українства.

Ключові слова: Умань, газета «Рада», міське культурне середовище, українська ідентичність, культурно-громадська активність, національна свідомість

Актуальність задекларованої теми визначається двома групами чинників. По-перше, останнім часом актуалізується проблема формування міського освітньо-культурного простору та урбанізаційних процесів загалом. А по-друге, одним з провідних напрямів історичних досліджень стала містознавча проблематика. Під кутом зору україноцентризму особливий інтерес викликають ті хронологічні відтинки історії міст, коли увиразнювалися вияви української ідентичності, умови для яких виникали у періоди революційних зсувів. Тому на хвилі дослідницького інтересу до міської історії, до проблем національного самоусвідомлення українства звернення до виявів українського життя містян поліетнічного повітового центру Київської губернії є умотивованим.

Українська історіографія, як свідчить огляд сучасної вітчизняної історіографії Валентини Шандри, має незаперечні здобутки у вивченні міської історії¹.

Та попри усі надбання у вивченні історії міста, малодослідженою залишається

* Кузнець Тетяна Володимирівна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>; e-mail: tetiana.kuznets@gmail.com

Лісовська Ольга Василівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6290-7869>; e-mail: lisovskaolya@ukr.net

¹ Шандра В. Українське місто у складі Російської імперії ХІХ ст.: огляд сучасної вітчизняної історіографії. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова), О.П. Реснт (відп. ред.), В.С. Шандра (наук. ред.) та ін. / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2019. С. 10–28.

культурна сфера міського соціуму, – зазначає відома науковиця. На її думку міську культуру, особливо з кінця XIX ст., доцільно розглядати у нових реаліях, «із одного боку, таких як втрата різниці між вестернізованою культурою еліт і народною. З'являється спільна для усіх інфраструктура, одні й ті самі місця проведення вільного часу, як-от зони відпочинку: міські сади, сквери, ...розважальна культура, вплив технічних засобів на її масовість...»². Відзначаючи напрацювання істориків, В.С. Шандра зазначає, що «наступає новий етап дослідження міст, коли на зміну статистичному прагненню все порахувати: фабрики, заводи, шахти, потужності, населення, автори волюють вивчати місто як живий і динамічний організм активної урбанізації, тієї, яка порвала його станові перегородки, яка сприяла модернізації і не стільки в економіці, як у спробах повсякденного буття людини в місті, у міському способі її життя»³. Резюмуючи, історикня зазначила, що зростає інтерес істориків до міста, йде активний процес накопичення знань, фактографічних даних, фіксації подій і явищ, з'ясування спільних та регіональних особливостей міст України.

Дослідниця міської історії Олена Прищепка теж підтверджує зростання інтересу до урбанізаційних процесів і у тому числі, на матеріалах Київської губернії. «Окрім традиційних напрямів містознавчих студій, як то реформування міського самоврядування в містах Київської губернії, – зазначає вона, – дослідники в останні роки активно оприлюднюють свої доробки про освітню та культурну сфери містан»⁴. Зростання наукового інтересу дослідників до проблем історії міст констатує історик Олександр Бондаренко. У докторській дисертації з історіографії соціально-економічних та соціокультурних процесів в містах Наддніпрянської України у 1785-1917 рр. він зазначає, що «місто поступово починає розумітися дослідниками, насамперед, як складний, динамічний соціокультурний універсум, котрий зумовлює зміну парадигми знання про місто загалом»⁵.

Віддаючи належне історикам міст і пошановуючи їх теоретичні, концептуальні та фактологічні напрацювання, вважаємо, що деякі положення шанованих дослідників потребують уточнення і окремого висвітлення. Так, роблячи теоретичний зріз проблеми вивчення культурно-освітнього середовища повітових міст і містечок Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст., Олена Прищепка зазначає, що «...після подій російської революції 1905 року чимало громадських добровільних об'єднань намагалися реалізувати такі культурні проекти, які у першу чергу сприяли б утвердженню окремо польської, єврейської, чи то української ідентичності. І з новою силою загострюється змагальний процес між різними етнічними культурами в містах Правобережної України, тільки вже на вищому рівні. Однак потуги до участі в уявному змаганні міської української спільноти виявилися мінімальними і в цьому регіоні українських етнічних земель»⁶. Використання

² Ibid. С. 24.

³ Ibid. С. 25.

⁴ Прищепка О. Міста Правобережної України кінця XVIII – на початку XX ст.: сучасний стан досліджень та перспективи вивчення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. Вип. 12. С. 134.

⁵ Бондаренко О.В. Соціально-економічні та соціокультурні процеси в містах Наддніпрянської України в 1785-1917 рр.: історіографія. Автореф. дис... докт. іст. наук: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Переяслав, 2021. С. 13.

⁶ Прищепка О. Освітньо-культурне середовище повітових міст і містечок Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: теоретичний зріз проблеми. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. 2014. Вип. 8. С. 154.

маловивчених історичних джерел, зокрема, періодичної преси доби революції 1905–1907 рр., спаду та нового революційного піднесення дає підстави розглядати культурне середовище міст, хоча б Умані, як поле прояву української ідентичності. У єдиній щоденній українській громадсько-політичній, економічній і літературній газеті ліберального напрямку «Рада», що виходила українською мовою в Києві з 1 вересня 1906 р. до вересня 1919 р., про українські мотиви в міському житті тільки одного з одинадцяти повітових центрів – міста Умані – було вміщено 58 інформацій. Газета повідомляла про вимоги українських гімназистів щодо поширення української мови в освіті, про розширення українськими творами репертуару відомого в Київщині Охматівського народного хору, про ініціативи уманців щодо вшанування пам'яті Тараса Шевченка, про активізацію літературно-художнього гуртка та утворення в Умані історичного гуртка як відділу Київського Товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, про появу в місті нових газет і їх проблеми у зв'язку з публікацією не рекомендованих владою до друку матеріалів, про наявність україномовних книжок в бібліотеках, про створення «Просвіт», про українізацію військових частин, про українізаційні процеси в освіті.

Тому метою і завданням даної статті є систематизація виявленої в газеті «Рада» (1906–1919 рр.) інформації про українські мотиви в житті міського соціуму Умані, що сприятиме доповненню знань про загальнодемократичний характер першої революції в Російській імперії ХХ ст., що уможливило пожвавлення національно-культурного життя містян. Наведена у статті інформація розширюватиме підґрунтя для розуміння різноманітності проявів української ідентичності у переломні періоди історії.

Перша революція в Російській імперії стала фактором модернізації українського суспільства. Її особливість полягала в тому, що на відміну від попередніх народних рухів, національний протест у ній набув свідомого характеру, тобто суспільні верстви, хоч і кожна по-своєму, але усвідомлювали необхідність змін. Революція мала кілька потужних потоків, які відрізнялися хронологічною тяглістю та родієвою наповнюваністю. Силами революції було селянство, робітничий рух, ліберально-опозиційний рух, національні рухи, які були пов'язані з очікуванням автономії, розвитком національних культур, мови, літератури, громадських установ. Історики «феномен революції розглядають у такій послідовності: 1) передрепетиція, 1900–1904; 2) революція «знизу», 1905–1907; 3) революція «зверху», 1906–1911; 4) «нова революційна хвиля» 1910–1914⁷. На піку піднесення революції «знизу» 17 жовтня 1905 р. цар підписав «Найвищий маніфест» «Про удосконалення державного порядку», яким проголошувались демократичні свободи (свобода слова, друку, совісті, зборів та об'єднань) і надання Державній Думі законодавчих прав. Це сприяло розвитку національно-визвольного руху та піднесенню українського національно-культурного життя.

Революційні потоки доповнювалися на окраїнах імперії національним рухом. Антидержавний націоналізм окраїн, – зазначають сучасні історики, – був наслідком цілеспрямованої політики їх русифікації⁸. Національні окраїни імперії ожили і завирували у коловороті національно-культурного життя.

Активною силою революції виступало студентство, так як повернення університетам

⁷ Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах). Т. II. Кінець XVIII – початок ХХ ст. Київ, 2005. С. 598.

⁸ Ibid. С. 598.

права внутрішньої автономії перетворювало їх на центри опозиції і оплоти свободи слова, розкріпаченої думки мітингів. Студентство у різний спосіб підтримувалося іншими категоріями населення.

Всеукраїнська газета «Рада» 10 листопада 1906 р. опублікувала лист з Умані, під яким підписався 51 учень уманської гімназії. Гімназисти писали: «Вважаємо обов'язком висловити щире привітання студентам-українцям, що так рішуче взяли і поставили питання про необхідність українських кафедр в київському університеті. Ми певні, що мова – душа народу; але «не вмирає душа наша», оживає пригнічений дух народу і устами кращих синів народу вимагає свої покривдені права. Воля слова, найширша освіта на рідній мові – це перший крок до розвитку самосвідомості. Вся Україна, весь український народ, устами своїх інтелігентів, хай вимагає української народної школи – як вищої, так і середньої і нижчої»⁹. У контексті таких вимог вимагалось відкриття українських навчальних закладів. Так, 10 січня 1907 р. київська газета «Рада» повідомляла, що в Умані буде відкрито Українську гімназію. Дозвіл на її відкриття отримав добродій Ол.А. Левіцький, який був відомим педагогом. «Раніше він був народним учителем, потім інспектором народних шкіл на Кубані і директором жіночої гімназії в Армавірі»¹⁰.

Нових ознак набувало мистецьке життя, яке було просякнуте українськими народними мотивами. 22 червня 1908 р. в с. Охматів Уманського повіту відбувся концерт народного хору Порфирія Даниловича Демуцького. Українська газета «Рада» повідомляла, що «уже п'ятнадцять літ співає цей хор, і усякий, хто тільки цікавиться українською піснею та музикою, знають його, або хоч чули про нього. Щороку літом біля Петра добродій Демуцький дає концерт в Охматові, і щороку на ті концерти збирається все більш та більш слухачів. Концерт 22 червня цього року був особливо вдатним. На цей раз більшість пісень хор співав з акомпанементом невеличкого оркестру, що робило загальне враження надзвичайно гарним. Щоб дати спроможність краще дослухатись слів, було видано особливу брошурку: «Текст пісень концерту 1908 р. в Охматові», тут спочатку була показана програма концерту, а далі йшов текст 54-х пісень. Навсправжки хор проспівав ще більше пісень, бо замість так званих «bis»-ів було виконано нові пісні»¹¹. Репертуар хору був надзвичайно різноманітним і включав колядки та пісні: лірницькі, історичні, побутові, чумацькі, петрівочні, солдатські, до танців; було виконано на голос народних пісень кантату «Б'ють пороги». «Зупинялись особливо на окремих піснях не доводиться, бо всі вони гарні, – писала газета «Рада». Народ виляв у пісню своє горе і свої радощі; тим-то усякий слухач знаходить тут щось відповідне своєму настроєві. Одно тільки єднає усі ті пісні, які співає Охматовський хор: то щиро народний український їх колорит. Що хоч не співав-би, чи лірницький кант про страшний суд, чи яку улишню або побутову пісню, слухач завше відчуває в його співі відгомін своєї рідної сторони»¹². Концерти хору збирали багато слухачів не тільки з навколишніх сіл, але і з далеких міст. Адже прослухати було що. «У Охматові українська пісня ще не розбавилась в течії загально-європейської музики, ще осталась цілком народною. Добродій Демуцький серед самого народу будить пошану до свого

⁹ По Україні. *Рада*. 1906. № 55. С. 3.

¹⁰ Українська гімназія в Умані. *Рада*. 1907. № 7. С. 3.

¹¹ Театр і музика. *Рада*. 1908. № 148. С. 4.

¹² *Ibid.* С. 4.

музикального генія, до української пісні, і за це усякий, хто ту пісню любить, повинен сказати йому велике спасибі»¹³.

Про концерт охматівського селянського хору 16 серпня 1909 р. у м. Ставищі оголошувала газета «Рада» у номері 184 від 15 серпня. Повідомлялося, що «...опріче народних пісень хор співатиме лірницькі канти і псалми, а також «Заповіт», «Ще не вмерла» та інш. Хорові акомпонує селянський же оркестр. ...Хто з киян хотів би побувати на концерті, може виїхати з Києва вночі з 15 на 16 (поїзд відходить в 11 год. 20 хв. ночі) – до ст. Біла Церква, а там до Ставищ можна їхати фаєтонами або балагулами»¹⁴.

Своєрідною маніфестацією українського руху була боротьба за право відзначити Шевченківські роковини. Українська газета «Рада» 3 квітня 1907 р. повідомляла, що «Уманський літературно-художницький гурток збирає жертви на пам'ятник Шевченкові»¹⁵. А на початку лютого 1908 р. «гурток подав до київської городської управи прохання, щоб йому було дозволено збирати жертви на пам'ятник Т. Шевченкові у Києві. Але, як повідомляють «Киевские вести», виявилось, що київська городська управа цього йому дозволить не може, бо право збирати пожертви на пам'ятник Шевченкові дано тільки полтавській губернській земській управі»¹⁶.

На початку 1909 р. редакція газети «Рада» повідомляла: «Нас просять надрукувати оцей список пожертв, надісланих в касу полтавської губернської земської управи на пам'ятник Т. Г. Шевченкові у Києві. Протягом січня місяця у редакцію надіслали: ... (Умань) – 22 р. 15 к. Фабричний інспектор київської губернії (Умань) – 41 р. 70 к., які склали...»¹⁷. І далі уміщений список з 97-ми прізвищ уманців, які пожертвували гроші на пам'ятник Пророкові. Суми пожертв складали від 5 коп. до 1 рубля. Правда, одна особа – І.В. Гребенюк – пожертвувала аж 3 руб.; 5 осіб пожертвували по 1 руб.; переважна більшість пожертвувачів передали по 25-50 копійок.

Та це вже був період політичної реакції після поразки першої хвилі революції 1905-1907 рр. і прояви українського національно-культурного життя заборонялися. У номері 68 від 24 березня 1909 р. «Рада» повідомляла, що в Умані мало відбутися два Шевченківських вечори: один в училищі садівництва, а інший – у комерційній школі. В училищі з невідомих причин він був відмінений, а у комерційній школі планувався на 19 березня. «Програма вечора складалася з реферата, музикальних, вокальних і декламаційних номерів та живих картин. Реферат мав прочитати учитель школи добродій П. Горянський, а решту номерів програми мали виконати ученики школи»¹⁸. Надрукованими іменними запрошеннями на вечір були запрошені сім'ї учнів та їх знайомі. Такі вечори неодноразово влаштувало шкільне начальство і на основі свого статуту ніколи не брало на них дозволу в поліції. «Але тепер не встиг ще пройти перший одділ програми, як з'явився справник, жандармський ротмістр і сили поліції, оточили входи й виходи і переписали всіх присутніх на «тайном незаконном собраніи». Публіки було всього до 200 душ, серед них найвища городська

¹³ Ibidem.

¹⁴ Концерт охматівського селянського хору. *Рада*. 1909. № 184. С. 5.

¹⁵ По Україні. *Рада*. 1907. № 78. С. 3.

¹⁶ З Київщини. На пам'ятник Т. Шевченкові. *Рада*. 1908. № 35. С. 3-4.

¹⁷ Од редакції. *Рада*. 1909. № 46. С. 3-4.

¹⁸ Дописи (Од власних кореспондентів). *Рада*. 1909. № 68. С. 4.

інтелігенція, чиновництво з дітьми і т.д. Особам, що мали взяти участь в живих картинах і були вбрані в українські костюми, поліцейський пристав Лобачевський звелів зараз же покинути зібрання»¹⁹.

Газета «Рада» 2 березня 1910 р. повідомляла, що 26 лютого уманські українці, згадуючи незабутнього Тараса Шевченка «тихим словом», з приводу 49 роковин його смерті відправили у соборі панахиду²⁰. А в лютому 1914 р. гласні Уманської міської думи подали «в городське правління» заяву про вшанування пам'яті Т. Шевченка. Вони пропонують назвати «предположенный к постройке зрительный зал» – Народним домом імені Шевченка і площу навколо нього дому – Шевченківською²¹. Газета «Рада» повідомляла, що місцеве громадянство діяльно готується до святкування ювілею Т.Г. Шевченка, яке планувалося влаштувати в Літературно-художньому гуртку. Інформації про святкування газета не повідомляла.

А у квітні 1913 р. «Рада» повідомила, що 30 березня уманські українці мали влаштувати вечірку пам'яті Т.Г. Шевченка. Зразу пан справник дав згоду на вечірку з умовою, що на ній не буде «маскарада», через який вечірка набрала би політичного характеру. А потім, очевидно, роздумавши, odmовив в дозволі на вечірку, кажучи, що дозвіл залежить від губернатора, а не од нього. Так українці і не можуть діждатися змоги одсвяткувати пам'ять свого найкращого поета...»²².

Не дивлячись на урядову заборону святкування 100-ліття з дня народження Т. Шевченка, в Умані на початку 1914 р., року столітнього ювілею від дня народження Тараса Шевченка, ініціатива про його вшанування вийшла від Уманської міської думи, яка порушила клопотання про перейменування вулиці «Старой» на «Шевченківську». Це прохання місцевої влади буде затверджено, – писала газета «Рада», – «по умові начальника краю з головним управлінням по справах місцевої господарки»²³.

У період нової революційної хвилі 1910–1914 рр. відновилася діяльність культурних осередків. Дописувач з Умані інформував газету «Рада» про відновлення зібрань Літературно-художнього гуртка. Повідомлялося, що останніх два роки гурток бездіяв, а потім поповнився новими членами і ожив. «13 марта було вряжено вечірку. Невеликий чоловічий хор проспівав скілька пісень українських («Побратався сокіл», «Ой, п'є Байда мед горілку», «Ой, зйду я на могилу» й ін.), потім дует Лисенка – «І широкою долину», тріо Стеценка «В ночі на могилі». Далі була декламація і гра на кобзі бандуриста Пархоменка. Піснями та думами його як розпочиналась вечірка, так і закінчилась... Як видно з програми, перша вечірка «Л.–Х. К.» була цілком українська»²⁴.

Київська газета «Рада» 14 березня 1913 р. повідомляла, що в Умані мають заснувати історичний гурток, який досліджуватиме місцеву археологію та історію. Гурток буде існувати як відділ «Київського Товариства охорони пам'ятників старовини та мистецтва». Дозвіл на створення гуртка уже отримано. «Уманщина в давнину була ареною великих

¹⁹ Ibid. С. 4.

²⁰ По Україні. Рада. 1910. № 49. С. 2.

²¹ По Україні. Рада. 1911. 15 лютого. № 36. С. 3.

²² Умань (на Київщині). Рада. 1913. 4 квітня. № 78. С. 4.

²³ Прохання уманської думи. Рада. 27 лютого. № 47. С. 4.

²⁴ Дописи. Умань. Рада. 1910. № 62. С. 4.

історичних подій; пам'ятки про ці події і оповідання гурток і має на меті зібрати і науково освітити. Хто цікавиться місцевою старовиною і гуртком, нехай звертається до уманського нотаріуса З.І. Краковецького»²⁵. Про відкриття історичного гуртка губернська газета «Рада» повідомила 24 листопада 1913 року²⁶. А 27 листопада «Рада з цього приводу писала, що гурток засновано під такою назвою: «Уманское Отделение Киевского Общества охраны памятников старины и искусства». На установчому засіданні обрано на голову Бутирського, директора комерційної школи. Головна мета гуртка – розшукування і описання курганів, старовинних церков і зібрання етнографічних та юридичних пам'яток української старовини»²⁷.

Українська газета «Рада» не переставала цікавитись уманським історичним гуртком і 22 січня 1914 р. повідомляла про чергове його засідання, що відбулося 17 січня. На засіданні було оголошено про заплановані на весну і літо археологічні та етнографічні експедиції по краю. Повідомлялося, що заступник керівника гуртка Хрисанф Ящуржинський зробив доповідь про уманську старовину, наголошуючи, що «Уманщина – це край, котрий має свою дуже цікаву історію. Тут пам'яток археологічних і етнографічних велика сила; треба тільки їх розшукати і науково обслідувати»²⁸. Окрім доповіді, на засіданні заслухали молодого уманського художника-етнографа Л. Кулика, який прочитав зі своєї збірки кілька цікавих колядок і побутових пісень, а також показав узори писанок і стінні орнаменти в українських хатах. Започатковано було і створення колекції історичних старожитностей: представник від військових в Умані І.П. Проценко подарував гуртку план міста 1846 року, а відомий громадський діяч, адвокат у селянських справах, П.Ф. Курінний вніс до майбутньої колекції писаний Ірмолой кінця XVIII ст. Гуртківцям та запрошеним гостям на засіданні гуртка було цікаво.

Ознакою поживлення культурно-громадського життя був випуск газет. У березні 1906 р. в Умані почала виходити газета «Народна Польза». Це був орган партії конституційних демократів і друкувався російською мовою²⁹. Та у 83-му номері газети «Громадська думка» від 13 квітня 1906 р. уміщено допис з деяким спростуванням цієї інформації, в основному, стосовно мови нової газети. Повідомлялося про те, що в першому номері газети від 28 березня «крім статей, писаних по російски, запросини до передплати, відозва до виборців-українців і допис з Києва про Шевченківський вечір написані по українськи. В передовиці редакція звертає увагу читачів, що газета «Народна польза» буде органом безпартійним – поступового напрямку, й що регулярно вона почне виходити тільки з першого мая»³⁰. А вже 16 липня повідомлялося, що після того як ввели воєнний стан у Київщині, «Народна Польза» в Умані перестала виходити³¹.

30 липня 1910 р. в Умані вийшов перший номер газети «Голос Провінції»³². У грудні 1910 р. «Рада» повідомляла, що редактора уманської газети «Голос Провінції»

²⁵ По Україні. *Рада*. 1913. 14 березня. № 61. С. 4.

²⁶ Вісті з краю. *Рада*. 1913. 24 листопада. № 269. С. 4.

²⁷ Вісті з краю. *Рада*. 1913. 27 листопада. № 271. С. 3.

²⁸ Вісті з краю. Громадське життя. *Рада*. 1914. 22 листопада. № 17. С. 2.

²⁹ Літературні новини. *Громадська думка*. 1906. № 72. С. 3.

³⁰ *Громадська думка*. 1906. № 83. С. 4.

³¹ *Громадська думка*. 1906. № 163. С. 4.

³² По Україні. *Рада*. 1913. 14 березня. № 61. С. 4.

А.С. Александровського з наказу пана начальника краю оштрафовано на 300 руб., з заміною двома місяцями арешту. Газету оштрафовано за статтю в № 127 «Безуміє и ужас»³³. Про інший штраф «Рада» повідомляла в наступному номері, де була вміщена інформація про те, що з наказу пана начальника краю «Голос Провінції» оштрафовано на 400 руб. з заміною 2^{1/2} міс. арешту редактора А.С. Александровського. Штраф накладено за передову статтю у 132 номері газети з приводу останніх подій в університетах. Це вже був третій штраф на уманську газету³⁴.

Газета «Голос Провінції» знову почала виходити у лютому 1911 р.³⁵ Але стало відомо, що виїздна сесія київської судової палати 7 березня 1911 р. судитиме вже колишнього редактора «Голосу Провінції» А. Олександровського, який звинувачений за ст. 129 карного Уложення за надрукування в газеті оповідання українського письменника В. Винниченка «Темна сила» в перекладі О. Гавриша³⁶. В редакції газети і в квартирі А. Олександровського були проведені обшуки, але нічого підозрілого поліція не знайшла.

26 січня 1913 р. газета «Рада» повідомляла, що пан І. Цетлін просить у пана київського губернатора дозволу на видання в Умані газети «Весті»³⁷.

Ще в Умані видавалася газета «Провінціальний Голос». У лютому 1913 р. за наказом начальника краю редактора Р.М. Бітмана за надруковану у № 26 статтю «Господа приштибевы» було покарано арештом на три місяці без заміни такого покарання штрафом³⁸. О 2-й годині ночі 7 лютого редактор Р. Бітман був арештований і «Рада» повідомляла, що «арешт зроблено по телеграфному наказові з Києва»³⁹. 1-го травня в «камері мирового судді» розглядалася справа редактора Р. Бітмана та видавця газети «Провінціальний Голос» А. Перліна. Їх звинувачено у порушенні статті 41-ї статуту про цензуру та пресу. Порушення це виявилось в надрукуванні в газеті оголошення про лекції пана Гредескула до підписання уманським справником афіші про ці лекції. Справа розглядалася за відсутності Бітмана та Перліна, бо їм не вручили повісток і взагалі їм, як повідомляв «Провінціальний голос», нічого не було відомо про цю справу. Мировий суддя присудив кожного з обвинувачених до арешту на місяць із заміною штрафом по 100 руб. кожному. «Цей присуд – явище майже небувале в газетній практиці. Бітман і Перлін подають скаргу в з'їзд мирових суддів», – писала київська газета «Рада» 5 травня 1913 р.⁴⁰

Штрафування за порушення вимог цензури були поширеною практикою. Так, у жовтні 1913 р. знову арештували редактора «Провінціального Голоса» та «Весті» за несплату штрафів. А штрафи було накладено з наказу київського губернатора за публікацію статті про «справу Бейліса»: на кожну газету по 500 руб.⁴¹

«Нова революційна хвиля» 1910-1914 років реанімувала формування бібліотек. У 1911 р. народна бібліотека в с. Бабанка мала 73 підписники: 52 дорослих чоловіків, 5 жінок,

³³ По Україні. *Рада*. 1913. 21 грудня. № 289. С. 3.

³⁴ По Україні. *Рада*. 1910. № 290. С. 3.

³⁵ Всякі звістки. *Рада*. 1911. 12 лютого. С. 3.

³⁶ Судова справа. *Рада*. 1911. 19 лютого. № 40 С. 3.

³⁷ Нова газета. *Рада*. 1913. 26 січня. № 22. С. 2.

³⁸ Вісті з краю. *Рада*. 1913. 7 лютого. № 31. С. 3.

³⁹ Арешт редактора. *Рада*. 8 лютого. 1913. № 32. С. 3.

⁴⁰ Судові оправи. *Рада*. 1913. 5 травня. № 103. С. 4.

⁴¹ Арешт редакторів. *Рада*. 1913. 12 жовтня. № 233. С. 2.

14 підлітків-хлопчаків, 2 дівчинки. Книжок російською та українською мовою в бібліотеці налічувалось 609 примірників. За свідченням завідувача бібліотеки, найбільший попит був на книги з історії та географії⁴². У народній бібліотеці в Маньківці, яка була заснована 1907 р., у 1911 р. числилось 232 читачі, у т.ч. 35 жінок. Бібліотечний фонд складала 503 книжки і тільки 40 з них були написані українською мовою. Газета «Рада» повідомляла, що читачеві видають одну книжку на два тижні, а всі відвідувачі бібліотеки просили газет і журналів, яких в наявності не було⁴³. Книжок було явно недостатньо, але і попит на них був невеликий. Одне із підтверджень тому – повідомлення кореспондента з Уманського повіту до газети «Рада» 16 жовтня 1913 р. Стосовно української книжки і молоді, він написав, що українська книжка шириться серед селянської молоді. Але: «...читають найбільше книжок по сільському господарству та по белетристиці»⁴⁴. Але і таке «тематичне розмаїття» в лапках, непокоїло владу, для якої «книжка» і «селянин» були поняттями не зіставними. Прикладом тому була описана в «Раді» від 4 грудня 1913 р. ситуація з бібліотекою в селі Ягубець. Там при земській школі відкрито народну бібліотеку з невеликим відділом українських книжок. «Селяни з радістю взялися читати книжки написані рідною мовою, а російських майже ніхто не питає. Та не довго тішились селяни рідною книжкою. Інспектор народних шкіл написав завідувачу школою: «...изъять из народной библиотеки все книги на малорусском наречии» й одіслати їх тому, хто прислав. З великим жалем занесли селяни книжки і не можуть надивуватися, що начальство знаходить щось шкідливе в таких книжках, як «Розмова про селянське хазяйство Чикаленка та «Страшний ворог» Загірньої. «Чи не думає начальство, що ми читаючи книжки, забудем монополку, і казні менше зиску буде?» – кажуть селяни»⁴⁵.

Зумовлений революційною добою український підйом мав хвилеподібний характер і наступне його піднесення пов'язане з подіями 1917-1920 рр. У життя повітового міста Умань 1917 р. увірвався створенням нових органів місцевої влади, культурно-просвітніх організацій, увиразненням національних мотивів у громадському житті. «В Умані земські збори постановили назвати «Повітову земську управу» – «Повітовою Народною Управою» і на видання газети «Вільна Україна» видати допомоги 4000 рублів», – повідомляла перша всеукраїнська газета «Нова Рада», яка була створена на основі закритої у серпні 1914 р. «Ради» і була її правонаступницею⁴⁶. У квітні 1917 р. замість Літературно-художнього гуртка в Умані був створений Український політичний клуб, в якому у травні відбулося два концерти українського народного хору під керівництвом Л. Кудрицького⁴⁷.

Про поживлення українського національного життя свідчив Перший Український військовий мітинг, що відбувся у травні 1917 р. в приміщенні уманського театру. Головував на мітингу представник Української військової ради, яка утворилась в Умані. Спочатку були виголошені привітання від організаторів і короткий огляд історії України, а потім обговорювались питання створення війська. До Центральної Ради від мітингу була

⁴² По Україні. *Рада*. 1912. 12 лютого. № 35. С. 3.

⁴³ З Київщина. Бібліотека. *Рада*. 1912. 24 лютого. № 45. С. 3.

⁴⁴ Вісті з краю. *Рада*. 1913. 16 жовтня. № 236. С. 3.

⁴⁵ Дописи (Від власних кореспондентів). *Рада*. 1913. 4 грудня. № 277. С. 4.

⁴⁶ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 13 квітня. № 13-14. С. 2.

⁴⁷ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 20 травня. № 43. С. 1.

надіслана телеграма такого змісту: «Перший український військовий мітинг в м. Умані цілком приєднується до всіх постанов Всеукраїнського військового з'їзду 5-го травня і вважає за потрібне негайно проводити справу організації українського війська серед Уманського гарнізону»⁴⁸.

На хвилі пожвавлення суспільного життя в травні 1917 р. був проведений День Національного фонду в Умані. Військова Українська рада провела маніфестацію, після якої біля військового собору зібрались містяни та військові. Священик Л. Марчевський відправив панахиду, а потім «казання» виголосив українською мовою. Командир полку, росіянин, вігав українців солдатів з їх національним святом і закликав усіх жертвувати в Український Національний фонд. Були виголошені промови від українських організацій, від селянської Спілки та від польської делегації, яка теж прибула на українське свято. Після промов колона маніфестантів рухалась вулицями міста. Солдати та дівчата в українському одязі збирали добровільні пожертви, а по всьому місту майорили українські прапори. Надвечір у міському саду відбувся концерт колядок та української музики. Всеукраїнська газета «Нова Рада» повідомляла про таку подію в Умані 2 червня 1917 р. А щодо суми зібраних пожертв, то 2 червня 1917 р. «Нова Рада» інформувала своїх читачів, що «гроші ще не підраховані, але можна сподіватись, що Уманщина в цілому дасть тисяч 6-7. Жертвували всі. Лише кілька разів було «принципово» одмовлено дати «на Україну»⁴⁹.

Національне піднесення охопило і розквартировані в Умані війська. «Нова Рада» 4 червня 1917 р. повідомляла, що «при відправці маршових рот на фронт українець-офіцер закликав усіх, хто кохає рідний край, гуртуватись під національні прапори»⁵⁰. А 10 червня 1917 р. всеукраїнська газета повідомляла, що в Умані сформувався український полк імені Гонти.

У липні 1917 р. виходив з міста 14-й полк, який упродовж місяця було остаточно українізовано. Про цю подію «Нова Рада» повідомила таке: «Ні разу, ні один полк не виходив з Умані при такій урочистій обстановці. В зразковім порядку, спокійно посідали жовніри в поїзд, котрий стояв ще деякий час на двірці (вокзалі – *Авт.*). Тисячний натовп стояв на пероні. Хор учителів Уманського повіту, що перебувають нині в Умані на курсах українознавства, біля двохсот осіб співав гімн. Оркестр чергувався з ним і звуки «Ще не вмерла Україна» не вмовкали. На паровозі майорів український прапор, майже з кожного вагона в одкриті двері було видно жовто-блакитні прапори. Безконечний поїзд, тисячі рідних облич, з суворим стриманим виразом в очах і низка рідних прапорів. На двірці були майже всі українці Умані, представники всіх українських організацій також. То там, то там чути було гарячі промови, сердечні побажання. Прощалися дві частини уманського громадянства, які протягом місяця стали такими рідними, близькими одна другій. Вітали учителів, поручика Ворону, Лихошву, вітали тих, що йшли, і тих що лишались. Нарешті поїзд рушив. Полетіли квіти і під звуки гімну і «слави» воякам українцям, помалу зник з обрію перший український ешелон, що рушив з Умані. За дві години рушив другий поїзд»⁵¹.

У селах Уманського повіту почали створюватись «Просвіти». У селі Шукайвода

⁴⁸ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 21 травня. № 44. С. 3.

⁴⁹ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 2 червня. № 53. С. 3.

⁵⁰ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 4 червня. № 55. С. 2.

⁵¹ Умань. *Нова Рада*. 1917. 21 липня. № 93. С. 4.

грумада і працівники економії вирішили створити бібліотеку і «Просвіту» у квітні 1917 р. Управитель економії Дамаскін дав на книгозбірню 50 руб., бухгалтер Красавін – 5 руб., Павловський – 3 руб., а багато селян – по одному рублю, усього на книгозбірню зібрано 82 руб., на будинок «Просвіти» добродій Дамаскін обіцяв дати 200 руб. Сільська рада постановила зараз же передплатити в бібліотеку газети «Нова Рада» та «Вільна Україна»⁵².

У селі Тальянки Уманського повіту в травні 1917 р. відбулись збори сільської громади, на яких обрали сільську раду з 15-ти осіб і ухвалили рішення, щоб «у волості і в школах виставити портрет Т. Шевченка в тих самих місцях, на яких був портрет царя»⁵³. А в селі Покотилова відбулася українська маніфестація. У травні 1917 р. організовано читальню, до якої надходять «Нова Рада», «Вільна Україна» й інші газети⁵⁴. Свідченням активності селянства Уманського повіту був скликаний Уманським кооперативним комітетом 11 травня 1917 р. Селянський з'їзд, на який прибуло більше 300 делегатів (по 2 особи від 180 сіл). З'їзд надіслав вітальні телеграми Українській Центральній Раді та Центральному комітетові Української Селянської Спілки. Центральна Рада визнавалася вищим українським урядом.

Утворювані сільськими громадами «Просвіти» дбали про появу бібліотек. «Просвіта» в селі Молодецьке на початку червня 1917 р. ухвалила рішення про негайне придбання українських книжок та газет⁵⁵. У червні 1917 р. з'явилася «Просвіта» в селі Бабанка. «Членів більше ста душ – чоловіків, жінок, хлопців та дівчат»⁵⁶. У червні діяла «Просвіта» і в селі Покотилове. Це була читальня, у яку надходили українські газети «Нова Рада» і «Вільна Україна», а також російська газета «Последние Новости». «Нова Рада» про цю «Просвіту» повідомляла таке: «Селяни-громадяни щодня од 4 до 9 годин вечора сходяться й читають, після чого ведуть балачки про прочитане»⁵⁷. У селі Павлівка «Просвіта» збиралася в земській школі. «За два дні до неї записалось 70 осіб, котрі внесли 30 карбованців. На ці гроші виписано «Вільну Україну», накуплено найпотрібніших книжок. До «Просвіти» записались тільки молоді сили, котрі з великою охотою приступили до праці «На першому зібранні добродій Кривенький розказав про значення й користь «Просвіти» у великі дні, котрі переживає Україна й уся Росія»⁵⁸. В Умані вирішували про створення «Просвіти» у липні 1917 р. У приміщенні двокласної школи на Звенигородському передмісті відбулося українське зібрання з приводу виборів до міської думи. Було погоджено три кандидати від 793 виборців і постановлено заснувати «Просвіту»⁵⁹. Організаційне становлення «Просвіти» в Умані відбулось на початку жовтня 1917 р. Були проведені установчі збори, затверджено статут товариства і обрано раду у такому складі: М. Крамаренко, З. Краковецький, Ф. Ловецький (голова), В. Шмігель (товариш голови), Ю. Дуброва, К. Малюшкевич (скарбник), В. Цешковський, М. Піснячевський, П. Мушинський, Є. Іваненко (писар)⁶⁰. У

⁵² Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 28 квітня. № 25. С. 2.

⁵³ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 16 травня. № 39. С. 2.

⁵⁴ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 21 травня. С. 3.

⁵⁵ Молодецька «Просвіта». *Нова Рада*. 1917. 4 червня. № 55. С. 2.

⁵⁶ Просвіти. *Нова Рада*. 1917. 8 червня. № 58. С. 3.

⁵⁷ Читальня. *Нова Рада*. 1917. 24 червня. № 72. С. 3.

⁵⁸ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 1 липня. № 161. С. 3.

⁵⁹ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 14 липня. № 88. С. 3.

⁶⁰ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 7 жовтня. № 156. С. 3.

1918 р. Уманська «Просвіта» була перетворена в повітову і її бібліотека стала доступною для усіх мешканців повіту.

Та створення «Просвіт» в селах дуже часто зводилося лише до їх організації. Збиралися гроші, обиралися керівники, закуплялися книжки та газети. Про активну їх діяльність після створення інформації було мало, а випадки їх бездіяльності були не поодинокими. Так, у селі Веселий Кут Уманського повіту були зібрані гроші для діяльності «Просвіти», але «не знайшлося людей, котрі взялись би улаштувати цю справу, бо ті, що підняли це питання, були самі мало свідомі, а вчителі, до котрих звернулись за допомогою, – відмовились і виявили надзвичайну неохоту до просвітної справи в цьому селі. Через це гроші було повернуто жертвувателям, а село зосталось так як і було», – повідомляла газета «Нова Рада» 1 вересня 1917 р.⁶¹ Ейфорія створення «Просвіт» почала спадати у 1918 р. Наприклад, в селі Голяківка справа обмежилась закупівлею літератури для книгозбірні. «При заснуванні її було куплено біля сотні брошур, котрі лежать нерозрізані»⁶². А от у сусідньому селі Онуфріївка «Просвіта» працювала жвавіше: її керівники організували дні вистави і зібрали кілька сотень карбованців. У селі Шаулиха «Просвіта» була створена при «Селянській Спільці» і теж влаштувала вистави та вечірки. Дві вистави – «Назар Стодоля» і «Новий закон» (водевіль) – були поставлені «Просвітою» села Кам'янське у січні 1919 р.⁶³ Акторами виступала сільська молодь. Зібрані 432 крб. передано на потреби «Просвітньо-театрального гуртка». А «Просвіта» в селі Кузьмина Гребля влаштувала на різдвяні свята вистави: «Кума Векла» та «Піймав облизня». Прибуток від вистав призначено для боротьби з черевим тифом, який почав поширюватись в селі⁶⁴. «Просвіту в селі Осітна почали створювати у 1919 році. Сільський аматорський гурток влаштував вистави – «На перші гулі» та «На Україні і панська хворість», – збір від яких передано для купівлі книгозбірні для осітнянської «Просвіти»⁶⁵.

Україназичійні процеси в освітній сфері проявлялися в тому, що містяни висловлювати бажання влаштувати в Умані українську гімназію, учительську семінарію, університет. Комісія з влаштування української гімназії у вересні 1917 р. повідомила: «Визнаючи необхідність даремного (безоплатного – *Авт.*) навчання дітей в українській гімназії і звертаючи увагу на те, що добровольних пожертв поступає мало, Українська Повітова Рада на перший рік відкриває стільки безплатних місць, скільки дозволять кошти. На далі ж само громадянство повинно вжити всіх заходів до того, щоб гімназію було утримувано коштами громади – Управ волосних та повітової»⁶⁶. Був негайно відкритий прийом заяв від бажаючих навчатися в гімназії.

У жовтні 1917 р. в Умані відбулися зїзди селян Уманського повіту та учителів. На зїздах ухвалено домагатися запровадження загальної обов'язкової та безоплатної освіти. У зв'язку з цим постановлено всіма засобами підтримувати українську народну гімназію, засновану повітовою радою, активізувати просвітну роботу в селах та домагатися повної

⁶¹ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 1 вересня. № 127. С. 3.

⁶² Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 3 квітня. № 48. С. 3.

⁶³ По Україні. *Нова Рада*. 1919. 16 січня. № 10. С. 2.

⁶⁴ По Україні. *Нова Рада*. 1919. 17 січня. № 11. С. 2.

⁶⁵ По Україні. *Нова Рада*. 1919. 28 січня. № 19. С. 9.

⁶⁶ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 27 вересня. № 147. С. 2.

українізації школи⁶⁷. Повітова Народна рада наприкінці листопада 1917 р. ухвалила рішення про заснування в Умані учительської семінарії та про готовність взяти на себе утримання Української гімназії з 1-го січня 1918 р., а також про клопотання перед Генеральним Секретаріатом відкрити в Умані вищі школи садівництва та хліборобства⁶⁸.

У квітні 1918 р. Уманська міська дума сформувала делегацію в Київ до міністра освіти, яка мала порушити клопотання про відкриття в Умані народного університету. Для будівництва корпусу університету Уманська міська дума виділила ділянку землі⁶⁹. А ще у квітні 1917 р. міська дума запропонувала усім підлеглим їй школам переписати вивіски українською мовою і оголосила про прийом заяв на посади учителів в Уманській семінарії. Загальноміським заходом тоді став вечір пам'яті Т.Г. Шевченка, який був проведений у помешканні громадського зібрання Умані. Зала була переповнена і збір коштів був великим. «Але з художнього боку дуже пошкодила – недавно складена програма вечора й невдалий вибір творів для декламації», – повідомляла всеукраїнська газета «Нова Рада» 12 квітня 1918 р.

Українізаційні аспекти в системі освіти проявлялись і у тому, що у серпні 1918 р. шкільний комітет у м. Умань постановив, щоб з початком навчального року українізувати п'ять шкіл, покликати до них національно свідомих учителів і усе шкільне діловодство та свідоцтва друкувати українською мовою. А ще: він порушив клопотання перед Уманською міською думою про переформування школи імені М. Гоголя у вищу українську початкову школу. Зрушувалось питання і про українську гімназію: з погодження міністра внутрішніх справ, міністра освіти та тюремної інспекції вона отримала у власність колишній арештний будинок в Умані. «У 1918 році при гімназії відкривається інтернат. Уманський кооперативний союз асигнував на стипендії 1-ї української гімназії 10 тис. карбованців», – повідомляла газета «Рада» 17 серпня 1918 р.⁷⁰

Урочистою подією 1918 р. було відзначення в уманській гімназії роковин від дня народження українського письменника, педагога, лексикографа, літературознавця, етнографа та громадсько-культурного діяча Б.Д. Грінченка (1863–1910 р.). Була зіграна п'єса Б. Грінченка «Серед бурі», влаштовано концерт з піснями та грою на бандурі.

Таким чином, опублікована у щоденній україномовній газеті «Рада» (а з 1914 р. – «Нова Рада») інформація про культурно-громадську активність містян в Умані дає можливість для розширення знань про вплив першої російської революції на життя повітового міста. Так як революція мала загальнодемократичний характер, то вона сприяла розвитку національно-визвольного руху та піднесенню українського національно-культурного життя. Систематизовані у статті матеріали при доповненні їх аналогічною інформацією про міське життя зазначеного хронологічного відтинку часу інших повітових центрів Київської губернії, можливо, спростовуватимуть твердження, що потуги до участі в уявному змаганні за ідентичність міської української спільноти були «мінімальними». А тому продовженням цієї статті має стати комплексне вивчення публікацій у газеті «Рада» про культурно-громадське життя містян інших повітових центрів Київської губернії у перші десятиліття ХХ століття.

⁶⁷ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 13 жовтня. № 161. С. 3.

⁶⁸ Вісті з краю. *Нова Рада*. 1917. 1 грудня. № 199. С. 3.

⁶⁹ Університет в Умані. *Нова Рада*. 1918. 13 квітня. № 57. С. 4.

⁷⁰ По Україні. *Нова Рада*. 1918. 17 серпня. № 143. С. 3.

Tetiana Kuznets, Olga Lisovska

**Ukrainian Life in the County Town of Uman in the First Decades of the
20th century as Depicted in the Newspaper 'Rada'**

Abstract: The article systematizes the information published in the Ukrainian-language daily newspaper 'Rada', which was issued in Kyiv from 1906 to 1919, about the cultural and community activity of the population of the county center – the town of Uman. With the growing interest of researchers in urban studies, little-studied aspects of urban life and controversial evaluative judgments are revealed, which can help clarify materials from the periodical press. The newspaper 'Rada' contained about sixty publications about the strengthening of Ukrainian accents in the lives of townspeople. In particular, the newspaper reported on the support of Ukrainian gymnasium students for the movement for the Ukrainian language, about the Ukrainian repertoire of the Okhmativ folk choir, about the initiatives of Umans to honor the memory of Taras Shevchenko, about the emergence of new cultural and educational centers, about the appearance of new newspapers, about public libraries, the creation of cultural and community organizations – 'Prosvitas' about the processes of Ukrainization in the army and education. All this testified to the affirmation of Ukrainian identity and the increase in the national consciousness of Ukrainians. The information published in the daily Ukrainian-language newspaper 'Rada' about the cultural and community activity of the residents in Uman provides an opportunity to expand knowledge about the impact of the first Russian revolution on the life of the county town. Since the revolution had a broadly democratic character, it contributed to the development of the national liberation movement and the upliftment of Ukrainian national-cultural life. The materials systematized in the article, supplemented by similar information about urban life during the specified chronological period in other county centers of the Kyiv Governorate, may possibly refute assertions that efforts to participate in the imagined competition for the identity of the urban Ukrainian community were 'minimal'. Therefore, the continuation of this article should be a comprehensive study of publications in the newspaper 'Rada' about the cultural and community life of residents in other county centers of the Kyiv Governorate in the first decades of the 20th century.

Keywords: Uman, newspaper 'Rada', urban cultural environment, Ukrainian identity, cultural and community activity, national consciousness